

MONTZENERLAND

Frans Limburg

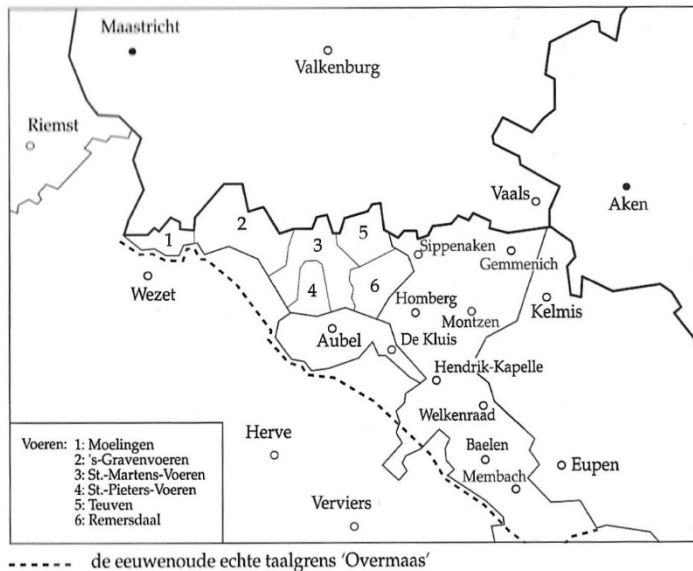
Drs. Ruud Offermans

Sittard, april 2025.

© Alle rechten voorbehouden.

Het Plat-Dietsche en het westen van het Kanton Eupen in juli 1932.

Het Land van Overmaas is slechts enkele uren verwijderd van Limburg. En toch was het vóór de eerste wereldoorlog van hier uit, per spoor slechts met

een lange omweg over Luik, Verviers of Herve te bereiken.

De nieuwe spoorweg Tongeren-Aken heeft de oude betrekkingen tussen Vlaanderen, Limburg en het Land van Overmaas weer mogelijk gemaakt, gedeeltelijk zelfs hersteld; hij heeft het Land van Overmaas met ijzeren schakels aan zijn echte moederland, Vlaanderen, geklonken.

Zonder vrees voor botsing met internationale sneltreinen, voor instorting van de machtige bruggen en tunnels, stappen wij in het democratische sukkeltreintje te Tongeren. Na een hal uur zijn we in de Maasvallei; links ligt het machtige Albertkanaal, rechts herrijst Wezet uit zijn oorlogspuinen; links en rechts de prachtige Maasstroom.

Verkiezen we de meer aristocratische rit per auto of de meest democratische tocht te voet, dan gaat het achter Wezet rechtstreeks omhoog, tussen de Vlaamse Berwijn- en de Voerstreek links, en 't verfranste Berwijng gebied rechts over Berneau en Weerst tot op de Heerstraat dichtbij Hendrikkapelle en bij de bron van de Berwijn. Dan verder over Homburg naar station Montzen. OM, in crisistijd, schoenen en benzine te sparen, rijden we vanaf Wezet verder per spoorweg.

Eerst rolt ons treintje achter Wezet, door gans verfranst, dus voor ons verloren gebied; te Berneau een brug over de Berwijn; een idyllisch beekje dat over zijn wieg in het Vlaamse Aubel, over de kloostergangen van Godsdal, over de oude Vlaamse kasteelheren van het verfranste Dalhem vertelt en dan verder over het Vlaams gebleven Moelingen naar de Maas kabbelt.

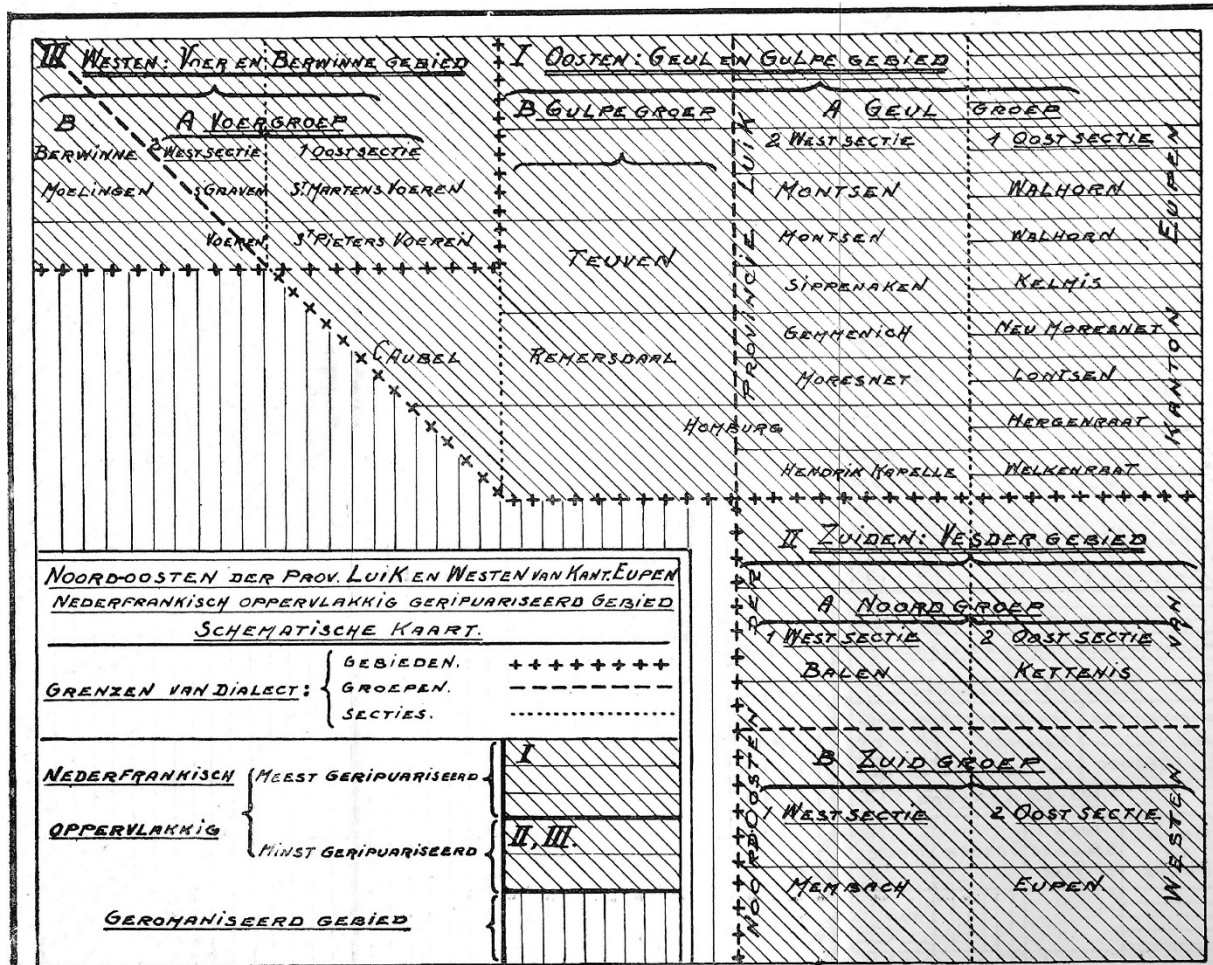
Weldra het vroeger Vlaamse Weerst, thans in het Frans Warsage. Een tweede brug over de Voer brengt ons te Sint-Martens-Voeren in het gaaf Vlaams gebleven Voergebied met 's Gravenvoeren en Sint-Pieters-Voeren. Aan de linker horizon, met dichte donkere wouden bedekt, de hoge kam tussen Voer en Gulp. Drie minuten door de langste tunnel van Vlaanderen, tussen Sint-Martens-Voeren en Remersdaal en zijn we in het gebied; een derde brug over de Gulp, een tweede tunnel onder de kam tussen Gulp en Geul en ons moedig Sint-Niklaastreintje brengt ons over Hindel naar het station

Montzen, in de vroeger zogezegde Duitsbelgische, nu de zogenaamde Platdietse streek.

En welk prachtig beeld in dit kader, Moeder Natuur scheen het kanton Eupen en de Platdietse streek met haar eigen hartaders voor altijd samengesnoerd te hebben. De Geul in het noorden, de Vesder in het zuiden, dalen van de hoge Oosterkam naar de Maas in het westen, kronkelend tussen de schilderachtige dorpjes, de eerbiedwaardige kastelen, de kraaknette pachthoeven van het oude Hertogdom Limburg. De Geul slingert door malse weiden en verbindt de oude Bank Walhorn en de oude Heerlijkheid Lontzen in het kanton Eupen met de oude Bank Montzen in het Platdietse.

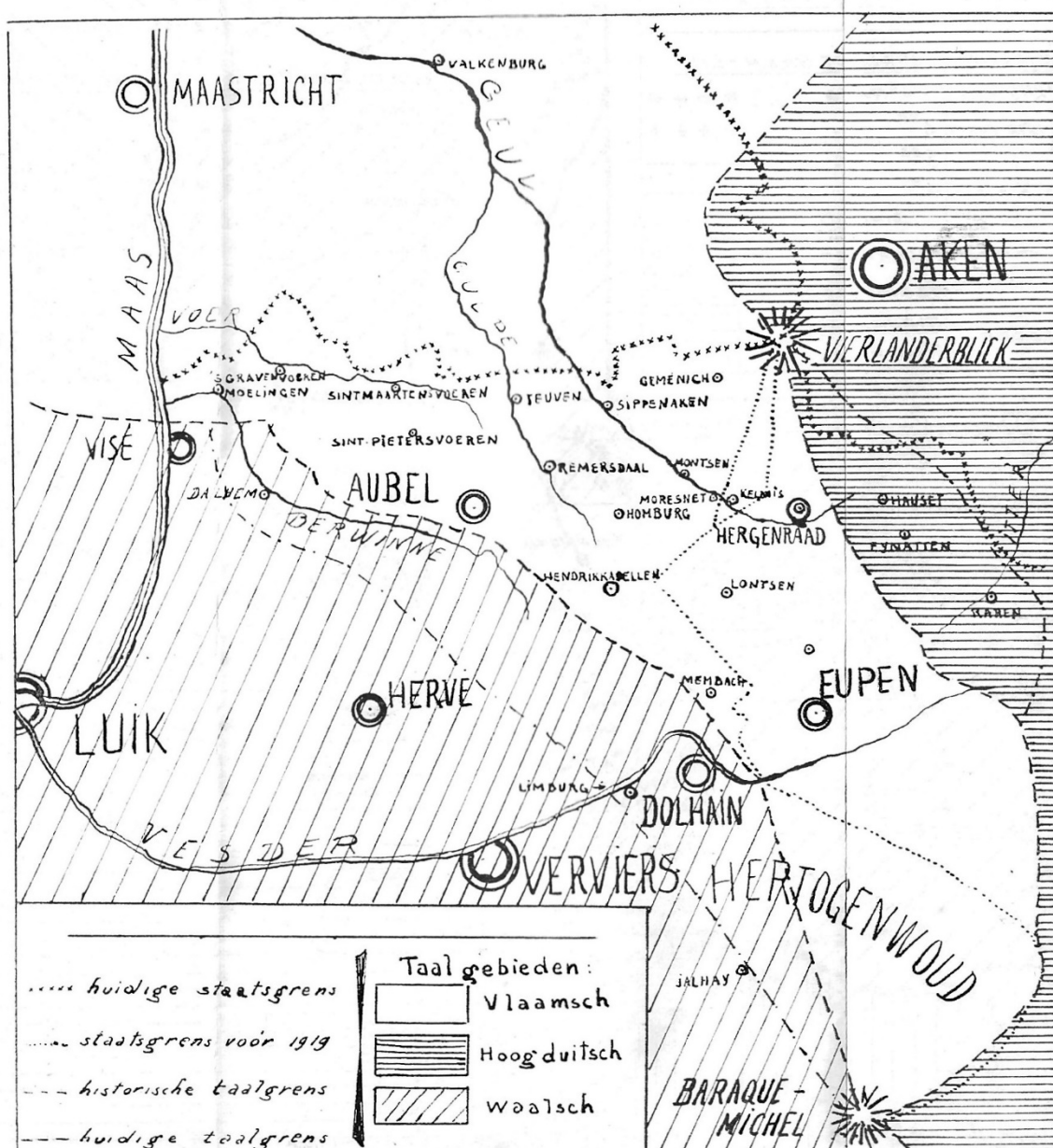
We dalen af van ons hoge observatorium, naar het diepste en schoonste hoekje van het ganse gebied, naar de Geuloever te Moresnet. Toen de reizigerstreinen hier nog over de 80 meter hoge en 3,000 meter lange brug van Montzen naar Aken stroomde, was het vanuit de trein, omhoog, omlaag, links en rechts, een droombeeld uit de vertellingen van Duizend en één nacht, een Zwitsers landschap in het klein, een kinderbouwdoos in het groot, een getover van groene weiden, donkere bossen, hoge kammen, diepe dalen, witte huisjes, rode daken, grijze kastelen, idyllische hoekjes, romantische dorpjes, stations en spoorlijntjes, slingerende paadjes en

beekjes. Dr. Jozef Langohr, Eereleraar Koninklijke Atheneum Tongeren.

Schematische kaart.

III. — KLEINE TAALGRENSKAART.

Taalgrenzen in de Platdietse streek en omgeving (1936).

De oudste en meest vast omlijnde taalgrens in deze streken is die tussen de Romaanse en de Germaanse volkstalen. Al de Germaanse volkstalen ten noorden en ten oosten van het Waalse taalgebied zijn Westgermaanse volkstalen en de Nederlandse, zowel als

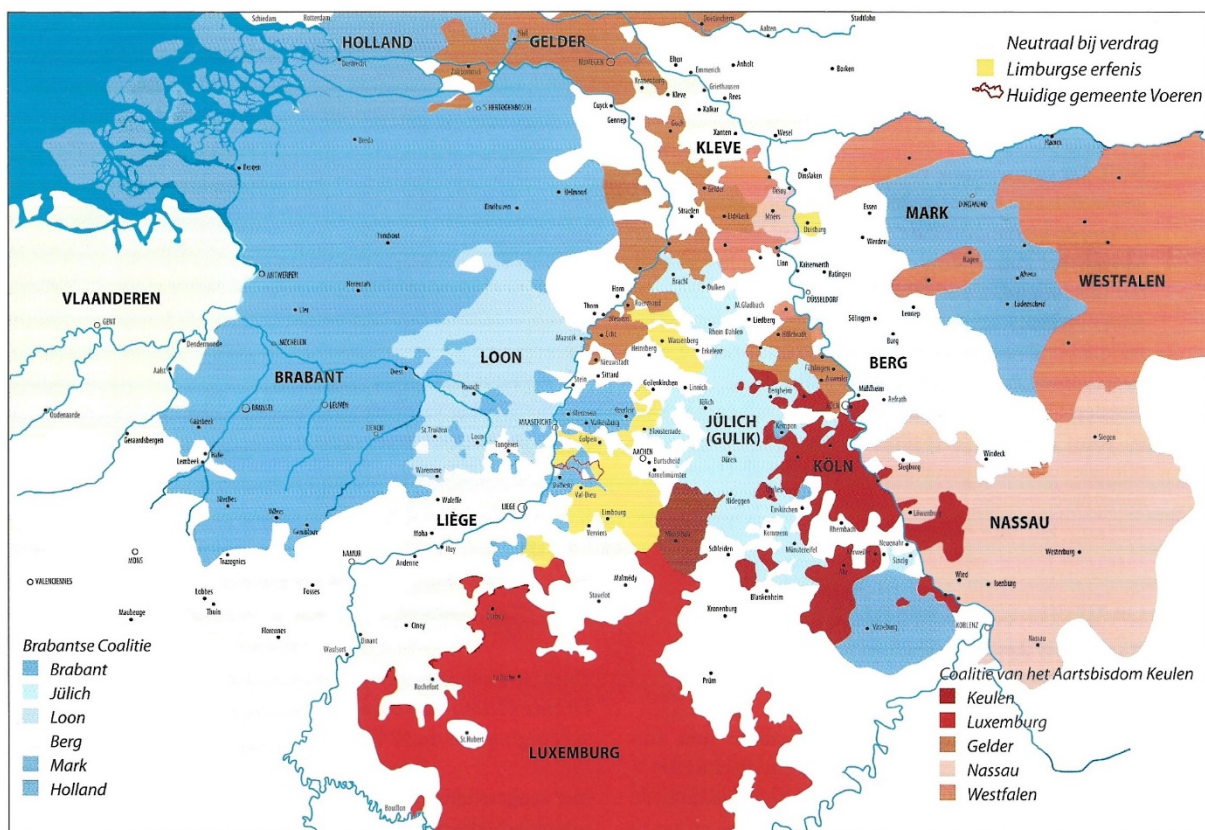
de Hoogduitse, zijn in dit verband, Duitse volkstalen in ruimere zin, doch onderscheidenlijk Hoogduitse en Nederduitse volkstalen. Tot deze laatste groep behoort het Nederfrankisch, op de grond waarvan zich in de Nederlanden het Nederlands tot cultuurtaal heeft ontwikkeld. De taalgrens tussen het Hoogduits en Nederduitse dialecten wordt gevormd door de zogenaamde Benratherlinie.

Deze lijn loopt van oost naar west, dwars door Duitsland om bij Benrath bij Düsseldorf de Rijn over te steken. Ten westen van de Rijn loopt zij om Vaals, Aken, Hauset, Eynatten, Raeren, Müzenich en Monschau en stuit bij de Baraque Michel op de Romaans-Waalse taalgrens. De lijn van Benrath is heel oud.

Ten tijde dat de Ripuarische en Salische Franken het Limburgs overweldigden, was de huidige scheiding tussen de Hoogduitse en Nederduitse volkstalen nog niet voltrokken. Eerst tussen de 6^e en 13^e eeuw, greep zij plaats. Vanuit Zuid-Duitsland en steeds meer noordwaarts doordringend, doken toen de zogenaamde klankverschuivingen op, die kenmerkend zijn voor de Hoogduitse volkstalen, maar die aan de Nederduitse ontbreken.

Ten onrechte heeft men van Duitse zijde aan de volkstaal de benaming Platduits gegeven. De Vlamingen behielden de naam Platdiets. De wetenschap is het er helemaal over eens dat het een Nederduits-

Nederfrankisch-Limburgse tongval is en geen Hoogduitse, die voorheen de nu verouderde benaming van Bróbensch (Brabants) en Lemmergiesch (Limburgs) droeg. Het Platdiets bleef, behalve voor wat de plaatselijke schakeringen betreft, dezelfde taal als deze welke men te Aubel, Voeren en Maaseik spreekt. Reeds in de 12e en 13e eeuw vormde het gehele gebied, gelegen binnen de driehoek Visé-Baraque Michel-Aken, een hoofdzakelijk Diets gewest, dat zich na de slag bij Woeringen (1288) bepaald naar de Westelijke Nederlanden richtte.

De Slag van Woeringen, 5 juni 1288, coalities.

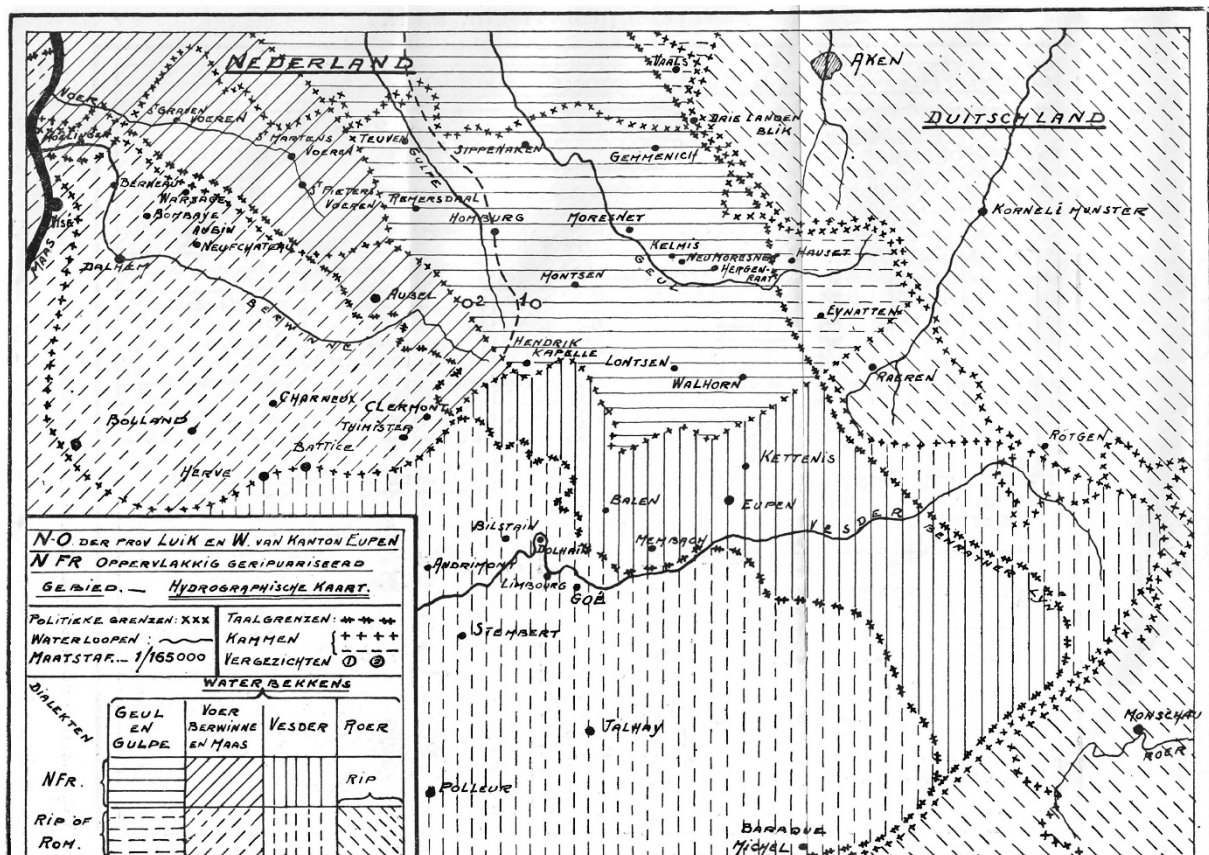
Langs de oostgrens had zich toen de scheiding tussen de Hoogduitse en de Nederduitse-Nederfrankische volkstalen, geleidelijk voltrokken. Deze periode werd

door het Frans benuttigd, om vanuit het zuidwesten, vast besloten op de Vlaamse gewesten aan te dringen. In de tweede helft van de 14^e eeuw begon de verfransing van de landsheerlijke hoven Limburg en Dalhem. Hoe langer hoe meer dringt het Frans zich op. Verviers breidt zich uit tot een belangrijk textielcentrum, overvleugelt het Dietse Eupen en laat met volle kracht zijn verfransende invloed gelden. Omstreeks 1775 weet de Waalse pastoor Gerard Mozé, de streek van Dalhem verder systematisch te verwaalsen. Te Eupen nestelt zich het Frans inde school.

Doch uit het oosten kwam nu ook een ander gevaar opzetten: het Duits dat tussen 1750-1800 tot zijn bloeiperiode kwam. Het kapittel van Aken benoemde de pastoors te Moresnet, Aubel, Montzen, Gemmenich, Walhorn en Lonzen; de abdij van Rolduc stelde de pastoors aan te Limburg, Gulken (Goé), Eupen, Hendrikkapelle, Membach en Balen. Van de kansel drong het Hoogduits in de scholen. Intussen is het Frans ook niet onwerkzaam gebleven. In de 18e eeuw is de verfransing van Dalhem en Limburg benevens enkele aangrenzende dorpen, een voltrokken feit van 1795 tot 1815, onder de Franse heerschappij kreeg het de gelegenheid zich nog meer te doen gelden.

Afgesloten van het Moederland geprangd tussen twee wereldtalen in het zuidwesten het Frans, de taal van de nieuwe beschaving, in het oosten het Duits, de taal van

het autocratische, militaristische en economisch machtige keizerrijk, was het Platdietse land volledig aan zijn lot overgelaten, want tegenover de machtige indringsters en het protestante Nederland stond ons verarmde, achterlijke, geestelijk ontwrichte Vlaams-Nederlandse volk machteloos.

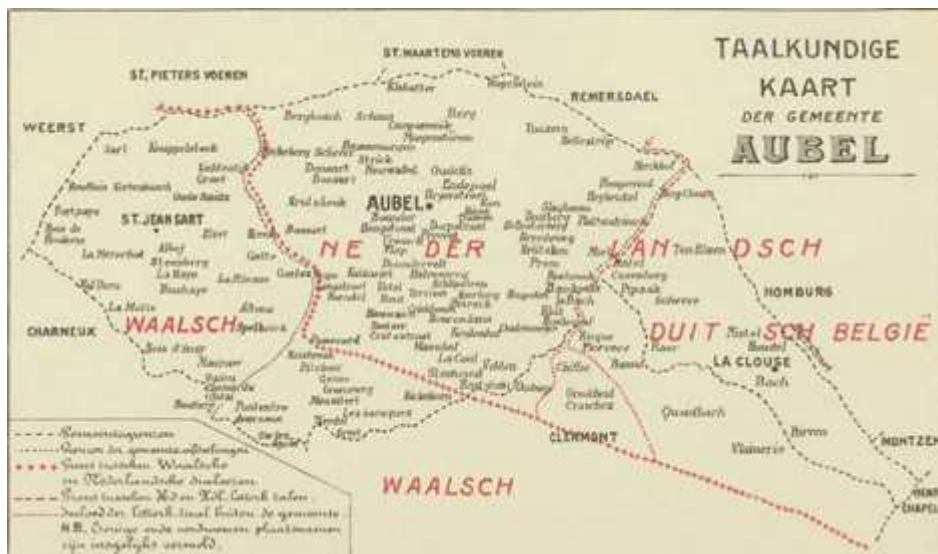

Hydrografische kaart.

Komt de wereldoorlog 1914-18, het ijselijke bloedbad, de hatelijke bezetting. In Duitse bladen wordt het Land van Overmaas voor Duitsland opgeëist. Duitsland kent de nederlaag: de Duitse cultuur krijgt een knak van belang. Behendig weet het Frans de naoorlogse neurose te

benuttigen om zijn stellingen te verstevigen en uit te breiden. In 1929 wint hunne beweging ontzaglijk veld. Na deze eeuwenlange kamp tussen het Duits en het Frans, is de toestand anno 1936 zo, dat van het ca. 300 km² groot gebied er 125 km² met de plaatsen Limbourg (Limburg), Bilstain (Bilsteen), Goé (Gulken), Stembert (Steenberg) en Jalhay (Gelhaag), volledig zijn verfranst en 175 km² met Welkenraat: 'rade' van de familie Welken, of Welsche rode, Waalse rode. Balen: Bailus (888), de Waalse naam van Balen luidt nu nog zo. Balen (1178). Membach: Menebach (1172). Kelmis: door de Dietstalige bevolking Kelmis geheten (kelme = galmei = zinkerts). Duitstalig Altenberg en Franstalig Vieille Montagne. Moresnet: Marsma (888). Gemmenich: Gemenis (888). Montzen: Mucheheim (1223). Homburg: Humbore (1070). Sippenaken: zijp = kleine gracht (1333). Hendrikkapelle, Nieuw-Moresnet, Gemmenich, Lontzen, Walhorn, Kettenis, Hergenraat en Eupen, oppervlakkig verduist of verfranst zijn. Enkel de Voerstreek: Moelingen, de drie Voeren, Teuven en Remersdaal zijn gaaf Vlaams gebleven. Aubel schijnt, niettegenstaande zijn volkstaal, verloren. Deze gemeente bevat drie door twee taalgrenzen gedeeltelijk van elkaar gescheiden afdelingen. In 't midden ligt de hoofdafdeling Aubel met haren Nederlandsch-Limburgschen tongval. Links op gene zijde der Fransch-Nederlandsche taalgrens ligt de

Waalsche afdeling St.-Jean Sart. Rechts wordt de afdeling La Clouse door een andere taalgrens gescheiden, die door het Nederlandsch taalgebied tussen de gemeenten Remersdaal en Teuven links, Homburg en Sippenaken rechts in noordwaartse richting naar de Belgisch-Noordnederlandse Staatsgrens heenloopt.

Al de rechts van deze lijn gelegen Belgische gemeenten vormen Luiker Duits-België, waar nevens het Nederlandsch-Limburgs als tongval, het Hoogduits als letterkundige taal geldt. Zo bevat de gemeente Aubel een Waalse een Nederlandsche en enigszins een Hoogduitse afdeling. In haar gans gebied is zij drietalig. In den kerkdienst spelen de hoofdrol te St.-Jean Sart het Frans, te Aubel het Nederlandsch, te La Clouse het Duits. De rangschikking der talen is in 1866 Nederlandsch-Frans-Duits, sedertdien Frans-Nederlandsch-Duits.

Bij Aubel begint nu Wallonië.

Jalhay (Waals: *Djalthé*) is een plaats en gemeente in de provincie Luik in België. De gemeente telt ruim 8.000 inwoners. De Gileppestuwdam ligt in deze gemeente. In het oosten ligt de Baraque Michel.

Op oude Nederlandstalige kaarten wordt deze plaats soms 'Gelhaag' of 'Gellet' genoemd. Geen van beide namen is nu nog gebruikelijk. Ook in het Duits is er de verouderde term 'Galbach'. Drie à vier eeuwen geleden werd in Jalhay nog het platdietse (Limburgse) dialect gesproken. De mensen van Valkenburg in Nederland konden het dialect van het tegenwoordig Waalstalige dorp gewoon verstaan. Net zoals het stadje Limbourg verfranst dit gebied 200 jaar eerder dan het Land van Herve. Ongeveer in de 14e eeuw.

Anno 2023 vinden we het Platdiets alleen nog in de dorpen, hoewel overal de toestand nijpend is:

Plombières (Nederlands: Blieberg; Duits: Bleyberg of Bleiberg) is een plaats en gemeente in het Waalse gewest, in de provincie Luik, arrondissement Verviers, in België. De gemeente telt ruim 10.000 inwoners. De gemeente is Franstalig met slapende faciliteiten voor Nederlandstaligen en vrijwillige faciliteiten voor Duitstaligen.

De namen Plombières en Blieberg komen van de winning van looderts ('plomb' is het Franse woord voor lood). Dit vond in de middeleeuwen plaats op de Braesberg of Bleyberg ('Blei' is het Duitse woord voor lood) en vervolgens iets zuidelijker bij de Mijnzetel van Plombières.

De fusiegemeente is in 1977 gevormd toen de gemeenten Gemmenich, Homburg, Montzen, Moresnet en Sippenaeken samengevoegd werden. De nieuwe gemeente werd genoemd naar het gehucht Plombières dat, tot de verfransing van de naam in 1919, Bleyberg heette en dat zich door de gevestigde nijverheid tot een centrum had ontwikkeld.

Het dorpje Blieberg heeft zijn snelle ontwikkeling in de loop van de negentiende eeuw te danken aan de aanwezigheid van lood en zink in zijn ondergrond. Tot rond 1820 was 'Bleyberg' (Blieberg is hiervan een spellingvariant) een eenvoudig gehucht waar drie gemeenten, te weten Gemmenich, Homburg en Montzen in elkaar overliepen.

In verscheidene geschriften uit de veertiende en vijftiende eeuw komt men als verwijzingen tegen o.a. Bladersbergh, Blaesbergh, Bredersberg, Braesberg en Bleyberg. Deze verwijzingen zijn zonder twijfel de

oudere benamingen van het huidige Plombières. Overigens bestaat er ook nog heden ten dage een heuvel en gelijknamige straat in Plombières die 'Braesberg' wordt genoemd. Men weet niet hoe oud de ertsmijn in werkelijkheid is. Van Keltische, Romeinse of Frankische oorsprong heeft men echter geen sporen kunnen vinden. Zeker is dat de ertsmijn reeds in het midden van de veertiende eeuw geëxploiteerd werd.

Tot de opheffing van het hertogdom Limburg hoorde Blieberg tot de Limburgse hoogbank Montzen. Net als de rest van het hertogdom werd Blieberg bij de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden door de Franse Republiek in 1795 opgenomen in het toen gevormde departement Ourthe.

De taalscheiding in het historische hertogdom Limburg is sinds 1977 aanzienlijk versterkt doordat er drie verschillende eentalige gemeenten zijn gevormd op het oorspronkelijk Platdietse territorium: Voeren (Nederlands), Plombières (Frans) en Kelmis (Duits). Bij de Belgische talentellingen in de 19e eeuw gaven de meeste mensen aan Duitstalig te zijn. Dat veranderde na de oorlogen.

De gemeente ligt in een gebied waar drie taalgebieden - het Nederlandse, Franse en Duitse - samenkomen. In het

gebied wordt (werd?) Platdiets gesproken, een Limburgs-Ripuarisch grensdialect. In de westelijke dorpen Sippenaeken en Homburg neigt dit dialect meer naar het Limburgs, in de oostelijke deelgemeenten Gemmenich, Montzen en Moresnet meer naar het Ripuarisch. Het is niet duidelijk wat de status van het Platdiets in deze streek anno 2019 is. In de deelgemeente Homburg is het Platdiets zo goed als verdwenen.

Door de gebeurtenissen in de Eerste en Tweede Wereldoorlog keerde de bevolking zich om politieke redenen af van het Duits en het daarmee geassocieerde Platdiets, ten gunste van het Frans, toen de dominante officiële taal van België. Zo was tot 1918 in Bleyberg het Hoogduits de taal die in de kerk en parochieschool gebezigd werd; na 1918 was dit het Frans. Deze verfransing blijkt ook uit de diverse talentellingen. Bij de telling van 1930 beschouwde slechts in enkele dorpen de meerderheid van de bevolking zichzelf als Franstalig; na de Tweede Wereldoorlog was dat in alle dorpen het geval. Bij het vastleggen van de taalgrens in 1962 werd het gebied dan ook ingedeeld bij Franstalig Wallonië.

Omdat de spreektaal van in elk geval een deel van de autochtone bevolking in 1963 Platdiets was, werd toen besloten om de mogelijkheid open te laten Nederlandse of Duitse taalfaciliteiten in te stellen, indien de bevolking